

Bene Sándor

ZRÍNYI-LEVELEK 1664-BŐL

Címet adni nehéz, egy mégoly szokványos dokumentumközlésnek is, mint az alább következő. Az akadémikus változattól („Adalékok Zrínyi Miklós téli hadjáratáról és Kanizsa 1664-i ostromáról”) el kellett tekintenünk, lévén hogy a bemutatásra kerülő „adalékok” alig adnak hozzá az említett események krónikájához olyasmit, amit más forrásból már ne tudnánk. Önértékük, trójkuk jelentősége okán persze érdemesek a publikálásra, ám a kultikus alapon keletkező pontos tárgymegjelölő cím valahogy így hangzana: „Négy-öt (esetleg öt és fél) 1664-es többé-kevésbé Zrínyi-levél Lipót császárhoz illetve miniszteréhez Kanizsa alól (de legalábbis a környékéről)”. Ez a megoldás, jöllehet komolytalan-nak tűnik, mindenesetre jelezné a problémát: a leveleknek sem autográf példányát, sem hiteles másolatát nem ismerjük. A korabeli sajtóból, illetve diplomáciai jelentésekből kerültek elő, tele ferdítésekkel, hibásan átfirt helységnevekkel, téves számadatokkal, s még csak nem is az eredeti nyelven (analóg esetek tanúsága szerint az a latin lehetett),¹ hanem olasz fordításban. Kritikai magyarázatuknak tehát sok bizonytalansági tényezővel kell számolnia, s nem árt az óvatosság a következtetések levonásánál sem.

Valódi érdekességük azonban nem itt keresendő. Lassan közhelyé válik a Zrínyi-szakirodalomban az a tétel, mely szerint Zrínyi Miklós az 1663–64-i török háború során igen nagy gondot fordított tettei és politikai–katonai elképzelései nyilvánosságra hozatalára, az európai közvélemény informálására és támogatásának megszerzésére. Ám azontúl, hogy a korabeli „közvélemény” fogalma általában definiálatlan marad (melyik közvélemény? Regensburg, Párizs vagy Velence döntéshozó politikusaié? az udvarokban mozgó diplomáciai köröké? a szélesebb polgári nyilvánosságé? a magyar rendeké?), a tétel illusztrálására felhozott példák is elszórtak és esetlegesek.² Néhány, a következőkhöz hasonlóan a sajtóban felbukkant vagy egy-egy röpiratba illesztett Zrínyi-levél szolgáltatja a hivatkozási alapot, miközben továbbra is nagyrészt feltáratlan az informátorok hálózata, a hírek terjesztésére szolgáló csatornák működési módja, a levelek esetleges közvetlen propagandavetülete, illetve beépülésük útja a hosszabb-rövidebb történeti munkákba. Holott egy formálódó politikai mozgalom vezetőjének levelei vagy a közreműködésével szerkesztett iratok legfeljebb a szándékot mutatják – bennünket azonban éppen a hatókörük érdekel, pontosabban azok a mechanizmusok (a diplomáciai információcsere, a területenként változó kört jelentő „nyilvánosság” tájékoztatása, a tudatos közvéleményformálásra törő kampányok, továbbá ezek átmenetei), amelyeken keresztül hatásukat kifejtették. Ha az alábbi dokumentumokat ilyen szempontból közelítjük meg, értékes forrá-

¹Egyre több példa bizonyítja, hogy Zrínyi Miklós diplomáciai levelezésének jórészt olaszul bonyolított (L. pl. Jean BÉRENGER, *Zrínyi Miklós három olasz nyelvű levele*. ItK 1971. 621–624; Bodó Éva Mária, *Zrínyi Miklós olasz nyelvű levele XIV. Lajos francia királyhoz*. ItK 1987–88. 203–206.), de Lipót császárnak írott leveleit többnyire latinul fogalmazta.

²Az utóbbi időben öröndetesen megszorodtak a Zrínyi körüli publicisztikával foglalkozó tanulmányok (a teljesség igénye nélkül megemlíthetők R. Várkonyi Ágnes, Gömöri György, Héjas Eszter, Péter Katalin, Kovács Sándor Iván kutatásai, a „Zrínyi-könyvtár” sorozat és a „Zrínyidolgozatok” szövegközlései), az eddig előkerült dokumentumok összefoglaló és összehasonlító elemzése azonban még várat magára.

soknak bizonyulnak: a jelzett rendszer egy-egy pontjáról előkerülve kikövetkeztethetővé, felgöngyölíthetővé tesznek bizonyos szájakat. Lássuk tehát az elsőt.

A *Hollandtze Mercurius* című holland újság 1664. februári számában olvasható a következő közlemény:

„Gróf Zrínyi Miklós február 4-én Babócsáról írta ezt a levelet: Dicséret és hála legyen Istennek, mert olyasmit adott meg nekünk, amit nem is reméltünk: Berzencét, Babócsát és Barcsot elfoglaltuk. A törökök nem számítottak az ágyúzásra, és hamar megadták magukat. Mostanáig nem lehetett hallani olyan ellenségről, amely árthat nekünk. Holnap újra felvonulunk a hídon át. És ha Isten megáld minket és szerencsét ad, mint ahogy eddig jó időnk volt, akkor nem pihenünk, míg mindent véghez nem vittünk. Buzgón imádkozzon értünk. Még mindnyájan jól vagyunk, és kevés embert veszítettünk, etc.”³

A hír — még ha végső soron Zrínyitől származik is —, illetve megjelenésének ténye *önmagában* érdektelen, elvész a hosszabb és pontosabb beszámolóok tengerében. Szövege első ránézésre is romlott, keltezése hibás, „műfaja” nyilvánvalóan nem részlet vagy töredék, hanem kivonat.⁴ De próbáljuk csak rekonstruálni az eredeti levél útját, rögtön izgalmassá válik a nyomozás.

Zrínyi Miklós a hozzá csatlakozott segélycsapatokkal 1664. január 21-én Berzence alól indítja nevezetessé vált téli hadjáratát.⁵ Január 24-én a sereg a Dráva mentén haladva elfoglalja Babócsát, majd 26-án a következő erőd, Barcs török helyőrségét kényszeríti megadásra. Babócsa alól Zrínyi rövid jelentést küld Regensburgba az addigi eseményekről. Futárja áthalad Bécsen, ahol a levél tartalmáról tájékoztatja az ott időző diplomatákat és ágenseket, köztük Jecourt francia megbízottat, aki néhány nap késéssel továbbítja a hírt Párizsba, Le Tellier hadügyminiszternek:

„[...] különböző forrásokból megtudtuk, hogy Zrínyi gróf elborzasztja a hitelenekeket végig a Dráva mentén, ahol valószínűleg meglepett több helységet, köztük Babócsát. Azt is bizonygatják, hogy ostromolja Szigetvárt, ami nagy fontosságú vállalkozás lenne. Ehhez azt is hozzátesszük, hogy innen 5000 lovas egész Pécsig küldött, ahonnan 2000-et tovább küldött Hohenlohe gróf órnagy-generálisának, hogy feléggessék és lerombolják a törökök eszéki hídját [...]”⁶

Az információ elnagyolt, és keveredik egyéb forrásokból nyert értesülésekkel, hiszen — mint Jecourt írja — „mi itt a részleteket csak Regensburgból tudjuk meg, ahová a futár azonnal elsietett a hírel”. A birodalmi gyűlés színhelyén (itt tartózkodik egészen májusig Lipót császár és udvara is) a levélből kivonatok készülnek, amelyeket — különböző nyelvekre fordítva — a követek továbbküldenek megbízóiknak. A Zrínyi-levél metamorfózisának ezt az állomását mutatja az a változat, amelyet Antonio Negri, a Velencei Köztársaság regensburgi küldöttje mellékelte február 12-i jelentéséhez:

„Estratto d' una lettera di Sua Eccellenza il Signor Conte Nicolo Sdrin dal Campo sotto Babocchia delli 24 Gennaio 1664.

Sia laudato, et ringratiatio Iddio, quello che noi non speravamo così presto, Dio ce l'ha dato havendo preso Bresnitz, Babocchia, et Barcz. Li Turchi non hanno aspettato il sbarro di cannone, si sono subito resi. Sin hora non si sente cosa alcuna del Nemico, il quale ci possa fare qualche danno. Dimari passeremo questo Punto, et se il Signor Dio

³ Az ismeretlen Zrínyi-levélet FISCHER Éva és L. M. W. S. FÜLÖP közölték először (*Zrínyi-levelek a „Hollandtze Mercurius”-ban*. Zrínyi-dolgozatok, V. Szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., 1988. 193–194), itt az ő fordításukat idézem.

⁴ Ez utóbbi lehetőségre a kiadók is céloznak: FISCHER-FÜLÖP, 1988. 194.

⁵ Az események legújabb összefoglalása: PERJÉCS Géza, *Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború*. Esterházy Pál, *Mars Hungaricus*. Szerk. HAUSNER Gábor, Bp., 1989. 25–99.

⁶ Jecourt jelentései kiadva: MOLNÁR Sándor *Másolatjai*. Zrínyi-dolgozatok. VI. Szerk. Kovács Sándor Iván. Bp., 1989. 77–179; az itt idézett beszámoló 1664. február 6-ról keltezett (i. h. 99–100). L. még Bíró Péter, *A francia külügyi levéltár Zrínyi Miklósról és az 1663–64. évi hazai eseményekre vonatkozó iratai*. Zrínyi-dolgozatok. VI., id. kiad. 63–75; HÉJJAS Eszter, *Magyarország 1663–64-ben, francia diplomáciai jelentések tükrében*. ItK 1987–88. 193–202.

ci benedica come ha fatto sin hora con il buon tempo, noi non ritorneremo in dietro, se prima non habbiamo incendiati li Ponti di Essech.⁷ Pregaré pure efficacemente per noi che sin hora Dio lodato la passiamo bene, et di nostri non habbiamo perso che quattro soldati, etc.⁸

[Kivonat Zrínyi Miklós gróf úr öméltóságának a Babócsa alatti táborban 1664. január 24-én kelt leveléből.

Dicséret és hála az Úrnak, amit nem reméltünk ily hamar, megadta az Isten: elfogaltuk Berzencét, Babócsát és Barcsot. A törököket váratlanul érte az ágyútűz, azonnal megadták magukat. Ezideig nincs hírünk olyan ellenségről, amely árthatna nekünk. Holnap elhagyjuk ezt a helyet, s ha az Úristen megáld bennünket, mint azt eddig tette, az alkalmas idővel, nem térünk vissza, míg fel nem égettük az eszéki hidakat. Imádkozzunk értünk hathatósan; eddig hála Istennek, jól vagyunk, és nem veszítettünk csak négy katonát a miénk közül, stb.]

A 24-i dátum valószínűleg elírás eredménye (hacsak Zrínyi nem előlegezte meg magának a következő két nap sikereit) — a többi adat mindazonáltal pontos, a szöveg pedig teljesebb, mint a *Hollandtze Mercurius* változatáé, amely már a következő állomást jelzi. Hollandiába ugyanis feltehetőleg egy Negrihez hasonló státusú diplomatán keresztül jutott el az „estratto”, hogy azután — újabb nyelvre lefordítva — immár a nyomtatott sajtóba is bekerüljön.

Am Hollandia még mindig nem a végállomás! A *Hollandtze Mercurius* átjutott a Csatornán s a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* (London, 1664) című Zrínyi tudósító kiadvány rejtélyes, O. C. monogrammú kompilátora az innen (vagy esetleg valamely angol Newsletter közvetítésével) nyert információt még sietősen beleszővi könyve második, a legfrissebb hadieseményeket tárgyaló fejezetének végére:

„Zrínyi sorra beveszi és helyőrséggel látja el az erődítményeket, ahogy vonul, főleg Brenizát, mely tizennyolc mérföldre esik Kanizsától, ahonnan meg akarja semmisíteni egyik hídjukat, amelynek építése 300 000 birodalmi tallérba került; és fel akarja számolni az átjárót Nándorfehérvár és Buda között, közben pedig embereit győzelmekkel és zsákmánnyal buzdítja.”⁹

Zrínyi levele¹⁰ tehát forrásmegjelölés nélkül, sokszoros közvetítés után legalább a harmadik nyelvre fordítva, a kompilátor szövegébe simulva bekerül egy, az ő fővezérsége

⁷ A többszám nem elírás: a Dráva-híd mellett számos kisebb híd könnyítette meg a mocsaras területen való átkelést. Vö. Raimondo MONTECUCCOLI, *Della guerra col Turco in Ungheria. Le opere di Raimondo Montecuccoli. A cura di Raimondo LURAGHI*, II, Roma, 1988. 426; PERJÉS, 1989. 66.

⁸ Dispacci del sig. Antonio di NEGRI segreto inviato alla Dieta di Ratisbona, Archivio di Stato di Venezia, Dispacci al Senato, Germania, filza 124 bis, n. 8, 1664. február 12. Antonio Negri 1664. január 2-án indul el a regensburgi gyűlésre, ahonnan május elejéig harmincnégy jelentést küld a szenátusnak. Az értékes forráscsoportot (Giovanni Sagredo bécsi és linzi beszámolóit is itt találhatók!) máig nem aknázták ki a kutatás, holott ismeretük alapvető fontosságú lenne Zrínyi Miklós és környezete 1663–64-i tevékenységének feltárása szempontjából. Kivételt képez két tanulmány (Filippo NANI-MOCENIGO, *Intorno a Nicolò e Pietro fratelli Zdriny. Venezia, 1907.*; Jean BÉRENGER, *Francia-magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején 1664–1668. Történelmi Szemle, 1967. 275–291.*), de míg az előbbi alacsony színvonalú és rendszertelen kivonatolás, az utóbbi gyakorlatilag Zrínyi Miklós halálától kezdő az események tárgyalását (Negri anyagával egyik sem foglalkozik érdemben).

⁹ Angol életrajz Zrínyi Miklósról. Szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., 1987. 93.

¹⁰ Kérdés persze, mennyiben tekinthető a szövegtöredék „Zrínyi-levelnek”? Levél-jellegére nem történik utalás, a Negri-féle kivonatban és a *Hollandtze Mercurius* változatában nem szereplő információk is ideszűrődtek — mégis ezt a feltevést látszik igazolni, hogy a leírás pontosan a január 24-i állapotot rögzíti. A kötet összeállítójának módszere nyilvánvaló: időrendi sorrendben írja át, illetve másolja a sajtóban megjelent „levelek” híreit — a fenti, jelenidőben szóló sorok után közvetlenül egy február 3-i tudósítás számol be az itt még csak tervezett híd-égetésről. O. C. „montázstechnikájáról” l. még: PÉTER Katalin, *Zrínyi Miklós angol rajongói. Angol életrajz Zrínyi Miklósról. Id. kiad., 45–46, 58.*

mellett érvelő propagandakiadványba. Az angol Zrínyi-életrajzot persze csupán a propagandairódomal másodlagos termékeinek körébe sorolhatjuk, hiszen nincs adatunk arról, hogy összeállítóját Zrínyi vagy környezete közvetlenül ösztönözte volna — megjelenését azonban ma már az addig feltételezettnél szorosabb kapcsolatba tudjuk hozni II. Rákóczi György egykori praepceptorának, a Londonban letelepedett Jászberényi Pálnak tevékenységével.¹¹

Természetesen a Zrínyi-párti publicisztika forrásainak zömét továbbra is a néha megnevezett, de többnyire anonim informátorok hírvételei¹² alkotják, amelyek sok esetben a diplomáciai csatornák megkerülésével, közvetlenül jutnak el a heti és havi lapok szerkesztőjéhez;¹³ ám a főszerző írásai mindig kiemelt fontossággal bírnak. A fenti, az események sodrában papírra vetett rövid beszámoló is, hát még a hosszabb, nem titkoltan a szélesebb nyilvánosság számára fogalmazott memorandumok, mint az 1663. november 27-i Mura menti győzelemről szóló jelentés vagy Zrínyi 1664. július 17-i emlékirata Lipót császárhoz a kanizsai ostrom kudarcáról és Új-Zrínyivár elestéről!¹⁴ Ezek gyakorlatilag a mai „nyílt levélnek” felelnek meg. Megtalálhatók követjelentésekben, hírvételekben (mint az 1663. novemberi levél Giovanni Sagredo velencei követnek a Habsburg udvarból küldött iratanyagában);¹⁵ ezután önállóan, röplap vagy illusztrált újságlapok formájában nyomtatják ki őket (a novemberi beszámolót Itáliában több helyütt, a júliusi memorandumot a császárvárosban, valószínűleg a szerző költségén);¹⁶ következő lépésként feltűnnek a

¹¹ Az angliai Zrínyi-recepciót összefoglalóan áttekintette GÖMÖRI György, *Adalékok az 1663–64. évi angliai Zrínyi-kultusz történetéhez*. Zrínyi-dolgozatok. V. Id. kiad., 65–96. azonban nem tért ki az Angol életrajzot és a Zrínyivel foglalkozó angliai könyvtérmező jórészét a Jászberényi Pál körül csoportosuló londoni magyar peregrinusokkal összekötő láncszemekre. Nevezetesen: Nathaniel Brookra, a *The History of the Turkish Wars in Hungary*, a NADÁNYI-féle *Florus Hungaricus*, valamint a JÁSZBERÉNYI szerkesztette *Lacrymae Hungaricae* megrendelőjére, és Gilbert Sheldonra, a *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* kiadását engedélyező canterbury érsekre. Brooknál jelent ugyanis meg Jászberényinek szinte minden műve (RMK III. 2210, 2252, 2353, 2392, 2495, 2530), bestseller könyve (*A New Torch to the Latin Tongue — Pax Nova Linguae Latinae*) pedig az 1666-os második kiadástól kezdve rendszeresen a következő dedikációval lát napvilágot: „Reverendo in Christo Patri ac Domino Gilberto Archiepiscopo Cantuariensi dignissimo, Fautori suo omni observantia colendo.”

¹² A hírvél műfajáról l. R. VÁRKONYI Ágnes, *Búcsú és emlékezet*. Keletkutatás, 1988. 1. sz. 3–24.

¹³ Jellemző példa a Zrínyi haláláról Londonban megjelent beszámoló: ez, GÖMÖRI György tudósítása szerint, a szerencsétlen kimenetelű vadászat egyik szemtanújának bécsi levelén alapul (vö. *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*, id. kiad. 19), s az informátort is ismerjük: a vadászat után Bécsbe készülő ifjú Zichy Pálról van szó, akiről Bethlen Miklós is megemlékezik, vö. *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, s. a. r. V. WINDISCH Éva, Bp., 1980. 601–604 (inkább róla, mint Széchy Györgyről, akiről nem tudjuk, ott járt-e a kursaneci erdőben). A hírszolgáltatásról, a gazzetták informátorainak és szerkesztőinek tevékenységéről: Valerio CASTRONOVO — Giuseppe RICUPERATI — Carlo CAPRA, *La stampa italiana dal Cinquecento all' Ottocento*. Bari, 1976. 37–43.

¹⁴ A levelek kiadva: *Zrínyi Miklós összes művei*. II. *Levelek*. Kiad. CSAPODI Csaba — KLANICZAY Tibor. Bp., 1958. 337–339. (287. sz.), 360–373. (306. sz.).

¹⁵ Archivio di Stato di Venezia, Dispacci al Senato, Germania, filza 123, n. II/426, 1663. december 18.

¹⁶ L. SZTANÓ László, *Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről*. Hadtörténelmi Közlemények, 1985. 676–681.; IMREGH Mónika, *Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663–64. évi csatáiról*. Hadtörténelmi Közlemények, 1985. 660–675. A júliusi memorandum kinyomtatásáról és bécsi terjesztéséről Johann Heinrich ANDTLER, *Memoria belli Hungaro-Turcici*. Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Kaprinay-gyűjtemény, ms. A, tom. XXXIII. 221. (Az 1665-ben Marseille-ben kiadott füzet nyomtatott példányát még nem sikerült megtalálnom — de lehet, hogy már nem is sikerül. A Habsburg-ellenes propagandaművecske összes elérhető példányát császári utasításra elégették Bécsben 1668 tavaszán, vö. Georg WAGNER, *Das Türkenjahr*. Eisenstadt, 1964. XXV.)

rendszeres sajtóban (a Mura melletti ütközet leírása például a *Hollandtze Mercuriusban*);¹⁷ innen átkerülnek a különböző, Zrínyivel rokonszenvező relazione-gyűjteményekbe (például Zrínyi 1664. február 19-i levele Lipóthoz Girolamo Brusoni velencei kompilációjába)¹⁸ vagy röpiratokba (a Mura menti csata története az angol Zrínyi-életrajzba, a júliusi memorandum Johann Heinrich Andtler Marseille-ben megjelent „prodromus”-ába);¹⁹ továbbszívárognak — eredeti levélformájuktól megfosztva, de szemléletükkel koncepciót meghatározó tényezővé válva — a fenti forrásokból összeszerkesztett kortörténeti munkákba (Brusoni és Andtler híryanagái az öket felhasználó Mauritio Nitri „ragguaglio”-jába);²⁰ végül kikötnek a reprezentatív igényű történelmi összefoglalásokban, a historiákban (említsük például a Nitrit néhol szó szerint fordító Paul Rycaut nagy hatású török birodalom-történetét),²¹ s megkezdődik szubjektív állításaik történeti igazsággá jegecesedésének évszázados folyamata.

Az alább következő, Lipót császárhoz címzett Zrínyi-levél nem futott be ekkora pályát: megrekedt a periodikus sajtó szintjén. Talán ezért maradhatott máig ismeretlen — no meg azért, mert az újság, amely közölte, maga is sajtótörténeti unikum. A címlap és a kiadó(k) neve nélkül fennmaradt, 1661-től 1666-ig megjelent velencei „avvisó”-kból egyetlen sorozatot őriz a Firenzei Nemzeti Könyvtár.²² A hetente nyomtatott lap, hasonlóan francia, német, holland, angol társaihoz, az Európa nagyvárosaiból és jelentősebb udvaraiból, illetve a háborús hadszínterekről érkező levelek alapján állítja össze híreit, amelyek igen magas színvonalon és pontosan tájékoztatják a velencei közvéleményt szinte minden számottevő politikai és katonai eseményről. Az újság rendkívüli bőséggel ontja a magyar vonatkozású híreket. Nagy részük — igaz, Horvátországból, sőt, Csáktornayról közvetlenül is érkező jelentések —²³ a bécsi és regensburgi postával fut be; a csomagokat a hadszíntéren tartózkodó katonák hírlevelei, a császárváros és a birodalmi gyűlés hivatalnokainak és kereskedőinek bizalmas értesülései vagy éppen érdekes pletykái töltik meg.²⁴ E forrás jelenlétére utalnak a fajsúlyosabb híreket tarkító „kis színesek”, különböző „kuriózitások”. A március 15-i számban megjelent bécsi levelek között olvassuk például, hogy a téli hadjáratról gazdag szákmánnyal visszatért Zrínyi „a sok lobogó és egyéb értékes

¹⁷ FISCHER — FÜLÖP, 1988. 188–191.

¹⁸ Girolamo BRUSONI, *Le campagne dell' Ungheria degli anni 1663 e 1664*. Venezia, 1665. 66.

¹⁹ *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*. Id. kiad. 91–92; ANDTLER (1665.) egész művét az említett memorandum érveinek megtámogatására szánja.

²⁰ Mauritio NITRI, *Ragguaglio delle ultime guerre*. Venezia, 1666.

²¹ Paul RYCAUT, *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677*. London, 1687.

²² Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Cod. Magliabecchiani, cl. XXV. 740, 742, 743. A nyomtatványritkaság (e hatvanas évekbeli közzétételétől eltekintve Velencében csak a nyolcvanas években indul a nyomtatott sajtó) olasz vonatkozásban is feldolgozatlan, mindössze két összefoglaló munka említi röviden (Ugo BELLOCCHI, *Storia del giornalismo italiano*. III. Bologna, 1975. 66.; CASTRONOVO — RICUPERATI — CAPRA, 1976. 40.). Magyar érdekességű anyagának elemzésére hosszabb tanulmány keretében térnék majd vissza.

²³ Közvetlen csáktornyai tudósítás pl. a kanizsai ostromzár erősítéséről: cod. 742. 33^v (1664. május 10.); Bécsen keresztül is érkeznek csáktornyai levelek, pl. az Új-Zrínyivár elestéről beszámoló: cod. 742. 55^v (1664. július 12.). A csáktornyai informátorok minden bizonnyal ezúttal is a „várnagy” és „Zrínyi Miklós gróf úr titkára” voltak. Két levelüket a párizsi Külügyi Levéltárból Molnár Sándor — sajnos hiányos és hibás — másolatai alapján közli BODÓ Éva Mária, *Zrínyi Miklós két levele és két levél Zrínyiről*. Zrínyi-dolgozatok. VI. Id. kiad. 193–199. Cikkét kiegészítve érdemes megjegyezni: a két levél teljes és pontos szövege megtalálható BRUSONI, 1665. velencei relációgyűjteményében is (59–65.; 99–100.). A titkár természetesen Marcus Forstall, a várnagy pedig az a Giacomo Morbidelli volt, aki — mint az éppen Forstall irataiból kiderül — már évek óta foglalkozott hasonló hírlevelek itáliai terjesztésével (vö. Országos Levéltár, Filmtár, 5276, fasc. 280. conv. D 67–68).

²⁴ A velencei hírszolgálat felépítéséről, a „civil” információs csatornák működéséről Hans J. KISSLING, *Venezia come centro di informazione sui turchi*. Venezia, centro di mediazione tra oriente e occidente. A cura di Hans Georg Beck, I, Firenze, 1977. 99–109.

dolgok mellett még egy csodaszörnyet is küldött a Császári Felségnek: egy tatárt, akit Pécs bevétele során ejtett foglyul; sárkánynál is nagyobb kigyó fejét hordó, vad és hatalmas erejű ember”²⁵

A következő, 1664. február 10-ről keltezett Zrínyi-levél azonban, amelyet március 1-jén közölt a lap, mint a szövegből kiderül, ismét csak bejárta a diplomáciai csatornákat, mielőtt a szélesebb nyilvánosság elé került volna. A regensburgi eredetű tudósítást teljes terjedelmében idézzük.

„Il Palatino [...] fa istanza, che si solleciti la marchia delle Cesaree Truppe, che consisteranno in 12 m. guidati dal General Susa, i quali insieme con gli Ungheri dovranno portarsi ad assistere il Generalissimo Sdrino, com' egli caldamente desidera, e come per mezzo del Co: Pietro suo fratello, giunto per le poste a Ratisbona ne supplica vivamente S. M. Ces., che riceve anco una lettera del tenore, che segue.

Sacra Ces. Maestà. Con l' arrivo del mio fratello riceverà V. Ces. M. in questo foglio un ristretto di quanto hanno operato l' Armi sue gloriose dopo la mia partenza da Clasceturn [!]. M' inviai nel paese Nemico, dopo aver questo rotto al fiume Mura, e congiunto, et ingrossato colle genti dell' Esterasi, e con molti soldati, che volontari s' arrolaron sotto le sue insegne, ridussi in pochi giorni alla divozione di V. Ces. M. molti luoghi considerabili, tra quali la forte piazza di Bresniza, e l' importante di Seget. Quindi mi volsi a distruggere il Forte d' Ossech, ove perdei molti de' suoi valorosi Soldati, ottenendo alla fine, per la Dio grazia, l' intento, con avere atterrato col Forte 14 m. Nemici, che l' difendevano. Dopo aver dato breve ristoro alle truppe, mi resi poi padrone senza contrasto di tutti i piccioli luoghi attorno a Canisa, non senza pensiero di ridurre anco questa Piazza all' obbedienza di V. M.; che ora vien da me supplicata caldamente a fare eseguire gli ordini, che l' Co: Pietro mio fratello farà per proporli; e se la rigidezza della stagione non impedisce i miei disegni, assistendomi il Cielo, e la giustizia della causa, spero quanto prima, che V. M. sia per sentire cose maggiori dall' Armi, che comanda, Il suo perpetuo Servo e Vasallo Nicolo Co: di Sdrino; dal Campo sotto Canisa, li 10. Febb. 1664.”²⁶

[A nádor [...] kéri, hogy sürgessék meg a Souches tábornok vezette tizenkétezer főnyi császári sereg felvonulását, amelynek majd a magyarokkal együtt a fővezér Zrínyi támogatására kell mennie, amint ez utóbbi is hón óhajtja, s a postajáraton Regensburgba érkezett testvére, Péter gróf útján nyomatékosan kéri Ő Császári Felségét, aki levelet is kap tőle a következő tartalommal.

Szent Császári Felség! Fivérem érkezéttel rövid jelentést kap Császári Felséged ebben a levélben arról, hogy mit végeztek dicsőséges seregei Csáktornyáról való elindulásom után. Miután az ellenséget szétvertem a Mura folyónál, behatoltam területére, s egyesülve és meggyarapodva Esterházy hadinépével és sok katonával, akik önként álltak Felséged zászlai alá, néhány nap leforgása alatt Felséged hűségére térítettem több jelentős helyet, köztük az erős berzencei és a fontos szigetvári erődöt. Ezután Eszék várának lerombolására indultam, ahol sokakat elvesztettem Felséged vitéz harcosai közül, de Istennek hála, végbevittem végül szándékomat, a várral együtt megsemmisítve tizennégy ezer ellenséges katonát, akik védelmezték. Miután rövid pihenőt adtam a csapatoknak, szinte ellenállás nélkül vettem birtokomba az összes kisebb helységet Kanizsa körül, nem minden szándéka nélkül annak, hogy ezt az erődöt is a Felséged iránti engedelmességre hajlítsam, akit most kérve kérek, hajtassa végre azokat a rendelkezéseket, amelyeket fivérem, Péter gróf terjeszt majd elő. S ha a zord évszak nem akadályozza terveimet, s az ügy igazsága és az Ég is segítségemre lesz, remélem, hogy Felséged nagyobb dolgokat is hall majd a seregek felől, melyeket vezet – örökös szolgája és alattvalója, Zrínyi Miklós gróf. A Kanizsa alatti táborból, 1664. február 10-én.]

A levélre jellemző, hogy míg egyes adatai nyilvánvalóan hibásak (a „Kanizsa alatt” keltezés tágan értendő, 10-én Zrínyi Babócsa-Segesd körzetében tartózkodik; továbbá nem

²⁵I. h. cod. 742. 12' (1664. március 15.).

²⁶I. h. cod. 742. 9' (1664. március 1.).

Szigetvárat foglalta el, hanem csupán a közeli, kisebb jelentőségű Turbékot, ahol Szolimán hamvait őrizték; seregét komolyabb veszteségek nem Eszék, hanem Pécs ostromakor érték; nem a Dráva-híd túlszárnyát védő Eszék erődjét rombolta le, hanem az innszói hídfőállást képező kis palánkvárat, Dárdát: tizennégy ezer török el sem fért volna benne, az egész téli hadjáratnak összesen nem volt ennyi áldozata, stb.),²⁷ más, lényegesebb momentumok kétségkívül hitelesítik Zrínyi Miklós szerzőségét. Ilyen a kanizsai vállalkozás tervének felvetése, Esterházy Pál és az önkéntesek említése, valamint a Zrínyi Péter regensburgi küldetésére tett utalás.

Am az is kétségtelen, hogy az efféle „forráselemzés”, a fenti evidenciák előszámlálásával, nem más mint semmirevaló, öncélú filológizálás; az sem segítene rajta, ha a velencei *avvisi*-ben olvasható másik, autentikusabb, a tényeknek kevésbé ellentmondó, s még némi hadtörténeti érdekességgel is bíró Zrínyi-levél közlésével egészítenénk ki. Hasznosabb lesz először megkockáztatni a feltevést, hogy a „szövegromlás” nem a többszörös közvetítésselől származó másolói (esetleg fordítói) figyelmenlenségek eredménye, hanem részben a levelet terjesztő és közreadó körök politikai érdekeinek, részben az általuk feltételezett közönség, a politizáló velencei közvélemény vágyainak-várakozásainak érzékeny fokmérője (utóbbi szerette volna nagyobbak látni, előbbieket nagyobbak láttatni a győzelmet mint amekkora valójában volt); másodsor pedig, Zrínyi Péter postakocsijának nyomába szegődve, megpróbálkozni a levél szélesebb kontextusának felvázolásával, a Zrínyi-fivérek szándékainak, terveinek, s ezek fogadtatásának részletesebb elemzésével. Erre kitűnő lehetőséget kínál Antonio Negri levelezése; a velencei diplomata szenátusi jelentéseinek megvallatásával hétről hétre követhetjük: miben járt és mit is végzett Zrínyi Péter Regensburgban 1664 tavaszán?²⁸

Negri 1664. február 12-én számol be róla: sikerekről szóló levelet küldött Zrínyi Miklós „az itteni miniszterekhez [ti. a január 24-i babócsai levelet], majd később Frangepán gróf társaságában megérkezett testvére, Zrínyi Péter gróf is, aki megerősíti az összes abban foglaltakat, s azt állítja, hogy bátyja nem csupán az eszéki híd lerombolására vonult fel, hanem Pécsét is el akarja foglalni, amely igen jelentős hely. Segélycsapatokat kér ezekre a területekre, és sikeres folytatást ígér. Továbbá, saját érdekét is szem előtt tartva, generálisi címet szeretne, és még egy ezred felállítását.”²⁹

Eddig úgy tudtuk, Zrínyi Miklós február 19-én küldte el Wassenhoven hadmérnököt az Udvari Haditanácsához, majd Lipót császárhoz a Kanizsa ostromát illető elképzeléseivel és javaslataival — a fentiekből azonban kiderül: Zrínyi Péter már jóval korábban, még a harcok befejeződése előtt elindult Regensburgba, ugyanezzel a megbízással.³⁰ Mi végett a nagy sietség?

Először katonai indokokra gondolhatunk. Zrínyi részben saját pénzéből finanszírozta a téli hadjáratot. Február közepére az eszéki híd megsemmisítésével és a Délvi-

²⁷ Vö. PERJÁS, 1989.

²⁸ A regensburgi konferencia magyar vonatkozásaival, a Rajnai Liga és a magyar főméltóságviselők kapcsolatával — mainzi és bécsi levéltári kutatásai alapján — R. VÁRKONYI Ágnes foglalkozott utoljára alapvető tanulmányában: *Török világ és magyar külpolitika. Magyarország keresztútjain.* Bp., 1978. 175–229. Az itt következő fejtegetések az ő megállapításait igazolják vissza és egészítik ki néhány ponton, hiszen Zrínyi Péter személyére Várkonyi Ágnes csak érintőleg tért ki (l. 30. jegyzet). Sajnos Zrínyi Péter regensburgi szereplésének elemzését a témát érintő legújabb olasz szakirodalom (Raimondo LURAGHI, *Raimondo Montecuccoli, l'azione e il pensiero. Le opere di Raimondo Montecuccoli.* Id. kiad. I. 9–121.; Fabio MARTELLI, *Le Leggi, Le Armi e Il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli.* I. Bologna, 1990. 887–1020.) is mellőzi.

²⁹ NEGRI, n. 8, 1664. február 12.

³⁰ A *The History of the Turkish Wars in Hungary.* London, 1684 tudósítása szerint Zrínyi Péter már január legvégén ott volt Regensburgban (idézi R. VÁRKONYI, 1978. 226); valószínűbbnek tarthatjuk azonban, hogy inkább a február 12-ét megelőző héten érkezett a birodalmi gyűlésre, hiszen NEGRI, n. 6, 1664. február 6-i jelentésében még csak „confusi avvisi” alapján tájékoztat a téli hadjárat részeredményeiről (többek közt arról, hogy Zrínyi Miklós élve megszüntette egyik árulóvá lett katonáját).

dék jelentős részének felperzselésével sikerült elvágna a török utánpótlási vonalakat, s a környező kisebb helyőrségek elfoglalásával körülzárt Kanizsa erődjét. Anyagi tartalékai azonban kimerültek, a birodalmi segélycsapatok vezetőjével, Hohenlohe tábornokkal súlyosan összekülönbözött a hadjárat folyamán,³¹ számottevő nehézfegyverzettel, ostromgépekkel nem rendelkezett, mezei hadai fáradtan és elcsigázottan tértek szállásukra — holott a kedvező helyzet, a „konjunktúra” azonnali intézkedést követelt: az ostrom megkezdését, mielőtt a nagyvezér újjáépíttetné a hidat, és fölvonulna a vár megsegítésére.

Am ahogy a téli hadjárat nem elszigetelt magánakció, bravúros huszárvirtus volt Zrínyi részéről, úgy Kanizsa elfoglalásának ötlete sem a „Belé, Balázs, lovat ad Isten!” szemlélet jegyében született meg a Dráva menti hadműveletek sikere láttán.³² Az ostrom megindítása egy jól átgondolt stratégiai és külpolitikai koncepció fontos láncszeme lett volna. Az előző évi török támadás készületlenül érte az országot, elesett Érsekújvár erődje, a császárváros lakói már a közelgő török veszedelemtől féltek. A Regensburgban összegyűlt birodalmi választófejedelmek a Bécsnek nyújtandó katonai és pénzügyi segélyről, a Türkenhilféről tárgyaltak — de nemhogy a keresztény seregek lehetséges fővezérének személyében nem tudtak megállapodni (Wrangel? Turenne? Brandenburgi Frigyes? Montecuccoli?), maga a követendő stratégia is vitatott volt. A francia befolyás növekedésétől tartó Porcia főminiszter békét vagy legfeljebb defenzív hadviselést szorgalmazó diplomáciájával szemben egyetlen határozott és konkrét támadási terv fogalmazódott meg: Raimondo Montecuccolié, aki a Duna vonalán vonult volna fel, és Esztergom bevételét tekintette kulcsfontosságú kérdésnek. Berne viszont még az offenzíva felé hajló fejedelmek sem bíztak maradóktalanul, hiszen — mint azt a későbbi események igazolták is — sem hatalmában sem szándékában nem állott, hogy (egyébként helyes) katonai elképzeléseit az udvar politikai akarata ellenére valósítsa meg.³³

A Zrínyieknek ezekhez a feltételekhez kellett igazítaniuk elgondolásait. Első lépésben a még ingadozó regensburgi diplomáciai körök meggyőzését tűzhatték célul: a birodalmi gyűlés közvéleményét bizonyára a támadó háború sürgetésére ösztönözték az első valódi keresztény sikert hozó téli hadjáratról szóló beszámolók. Zrínyi Péter küldetése egy, a kedvező lélektani pillanatot kiaknázó kampány keretébe illeszkedett, melynek során igyekezett a diadalnak minél nagyobb publicitást biztosítani. Elképzelhető, hogy a február 10-i levelet éppen ő „szívárogtatta ki” a sajtónak, mint ahogy többek között a velencei küldötnök is személyesen eseményre a hadműveletek további menetét.³⁴ Február 26-ig Zrínyi és Frangepán mellé megérkezik a fiatal Esterházy Pál, valamint Wassenhoven, aki azonnal körözni kezdi Zrínyi Miklósnak a Haditanácshoz írott február 11-i levelét és a saját, a hadjárat során készített feljegyzéseit (mindkettő megtalálható Negri jelentéseinek mellékleteiben).³⁵

A kampány célja — második lépésként — a támadási irány megváltoztatása, a fő hadműveleti területnek a Délvidékre való áthelyezése volt.³⁶ Feltehetőleg csak mellékes kö-

³¹ A vita — részletes ismertetését l. PERJÉS, 1989. 69–73. — amál is kínosabb lehetett, mert Hohenlohe gróf, mint a Rajnai Liga segélycsapatának vezetője, egyúttal a Zrínyiek és a Liga közti politikai kapcsolattartásban is kulcsszerepet játszott volna, vö. R. VÁRKONYI, 1978. 204–206.

³² A kanizsai vállalkozás „fokozatos megérlelődésének” lehetőségét legutóbb PERJÉS, 1989. 57–59. vetette fel. A Zrínyi-idézet a *Vitéz hadnagy* hatodik discursusából: *Zrínyi Miklós prózai művei*. S. a. r. Kovács Sándor Iván, Bp., 1985. 124.

³³ A „Habsburg udvar” politikáját sematikusán leegyszerűsítő kép elfogadása helyett érdemes volna számolni a hatvanas évek első felén végighúzódó (s egyre erősödő) rejtett Montecuccoli–Porcia ellentéttel. (Részletes kifejtését, a *Lucerna di Cesare* c. röpirat és Montecuccoli emlékiratainak összevetésével l. *Hírnyzó láncszemek...* c. id. kézirat.)

³⁴ Zrínyi Péter szóbeli beszámolóját megörökíti NEGRI, n. 9, 1664. február 19-i jelentésében.

³⁵ NEGRI, n. 11, 1664. február 26.

³⁶ A magyar tanácsosok már 1661-ben, a török elleni háborút sürgető, Porciához szóló felterjesztésükben is Zrínyi Miklósról hivatkozva javasolták a horvátországi támadás elsőbbségét, vö. R. VÁRKONYI, 1978. 204.

rülményként jött számításba, hogy így a magyarok körében rendkívül népszerűtlen Montecuccoli kezéből kikerülne a katonai kezdeményezés lehetősége. A mögöttes szándék inkább a török ellen Krétánál külön háborút vívó, s éppen fegyverszünetre készülő Velence bevonása lehettett a koalícióba — hiszen a harcok a Köztársaság határaitól nem messze folytak volna. Nem véletlen, hogy a Zrínyiek ekkortájt fűzik a korábbiaknál is szorosabbra kapcsolataikat a Serenissimával. Valósággal hátországuknak tekintik a várost; lakást szereznek benne,³⁷ előkészítik az eljárást a család régi velencei nemességének megújításáért,³⁸ szükség esetén ide menekítenék vagyonukat és hozzátartozóikat; ügynökeik, megbízottjaik sorra bukkannak fel a Köztársaságban (áprilisban Löbl Mária Zsófia, Zrínyi Miklós felesége is megfordul itt);³⁹ a háború folyamán (és utána) Velence szolgáltatja a Zrínyi-párti propaganda legfőbb bázisát;⁴⁰ Zrínyi Péter pedig folyamatos kapcsolatot tart Negrivel Regensburgban. Hogy ez a közeledés mennyire nem volt inyére az udvar spanyol pártjának, azt jól mutatja az aggodalmas baráti figyelmeztetés, amelyben rögtön Zrínyi Péter érkezése után részestült a velencei ügynök, s amelyet lelkiismeretesen továbbított is a szenátusnak: „[...] egy igen bölcs ember, aki erről beszélt velem, arra a következtetésre jutott, hogy Zrínyi még két hónapig folytathatja vállalkozásait, amelyek végülis semmire sem szolgálnak, s vissza kell majd vonulnia saját várába vagy valamely más helyre, és védekeznie a törökök ellen, akik meg fogják támadni. Azoknak a felettébb sebezhető területeknek inkább jelentős kárára válik, hogy fölkelti az ellenséget, mely ha nagy számban indul neki, könnyűszerrel birtokába kerítheti a rosszul ellátott Károlyvárost, s következésképpen súlyos veszélyt jelenthet Friuli számára. Ezt a részletet, amelyet igen fontosnak ítélek, nem akartam elhallgatni Méltóságok érett bölcsessége előtt.”⁴¹ Az érvelés mögött nem nehéz felfedezni a Köztársaság félelmét alaposan ismerő egykori velencei követ, Porcia logikáját.⁴²

Ennek ellenére mégis Negri az, aki megteszi az első lépést Zrínyi Péter felé. Február 19-i megbízói „érdekeinek megfelelően és egyéb szükségszerűségektől is vezérelve” találkozik Zrínyivel, és tolmácsolja a Köztársaság „készleges hajlandóságát, hogy nyilvános jóindulatának minden jelét megadja” neki és bátyjának, akik annyira kitűnnek a közös ellenség elleni harcban. Zrínyi Péter „rendkívül nagyra tartja a kegyet, amelyben a méltóságos szenátus nagylelkűsége folytán többször részestült családjá (ennek frásos emlékét is őrzi), s lekötelezettségének vére hullatásával is kész bizonyosságát adni.” Bár a szívélyes tárgyalás nem éppen a diplomáciai etikett szabályai szerint fejeződik be („az este folyamán Zrínyi a részegségtől elnehezülve szállására vitette magát, s bosszankodva mentegőzött mértéktelensége miatt, hogy jöllehet erős és bírhatós természetű, mégsem tudta megtartóztatni magát, nemkülönbön a társaságában levő, ugyancsak érdemes és jeles vitéz, Frangepán”)⁴³ — Negri a továbbiakban is figyelemmel kíséri a magyarok minden lépését, s március 25-én immár a szenátus megbízásából invitálja őket saját szállására, hogy folytassák a megbeszéléseket.⁴⁴

A velencei diplomata jelentéseinek Zrínyi Péterrel kapcsolatos leggyakoribb témája az a bizonyos „generalátus”, amelyről gyorsan kiderül: az ambíciózus gróftot korántsem magánérdeke motiválja elnyerésére, mint azt Negri eleinte vélte. A károlyvárosi főkapitányságról van szó, a Délvidék katonai kulcspozíciójáról; ez idő szerint Wolfgang Auerspergh tábornok tölti be, nem éppen a kortársak közmegelegedésére. Ha Zrínyi Miklós, a horvát

³⁷ L. a velencei *avis*-ben 1664. március 29-én megjelent hírt, i. h. cod. 742. 18^r.

³⁸ BENE Sándor, A „Forstall-kódex”. Zrínyi-dolgozatok. VI. ld. kiad. 1–16.

³⁹ A látogatásról ugyancsak a velencei újság tudósít 1664. április 5-én. I. h. cod. 742. 20^v.

⁴⁰ BENE, *Hidmző láncszemek...*, id. kézirat.

⁴¹ NEGRI, n. 8, 1664. február 12.

⁴² Velence ősi félelméről (a szárazföldi — Friulin keresztül érkező — török inváziótól): Paolo PRETO, *Venezia e i Turchi*. Firenze, 1975. 25–66. Porcia velencei követségéről megemlékezik hosszú biográfiájában Galeazzo Gualdo PRIORATO, *Vite et attioni di personaggi militari e politici*. Vienna, 1674. sztlan.

⁴³ NEGRI, n. 9, 1664. február 19.

⁴⁴ NEGRI, n. 17, 1664. március 25.

bán, együtt tudna működni a központi kormányzat képviselőjével (reményei illetve tervei szerint saját fivérével), az annyit jelentene, hogy szabad kezet kapna a hadművelleti területen, s esetleges sikereivel kész helyzet elé állíthatná a keresztény seregek fővezérének személyén alkudozó regensburgi birodalmi gyűlést.

Ennek a játszmának pedig ismét csak súlyosabb a politikai mint a katonai tétje. Nem véletlen, hogy Porcia és környezete minden módon akadályozni próbálja, hogy Zrínyi Péter megkapja a kért tisztséget. Lapozzunk bele újra Antonio Negri leveleibe. „Úgy tudom – írja február 26-án –, hogy Zrínyi Péter gróf annak a határvidéknek a főparancsnokságára vágyik, amelyet most Auerspergh herceg öccse irányít. Mainz választófejedelem jár el a dologban, azon igyekezve, hogy ez utóbbit valamely más tisztséggel, míg az előbbi óhaja teljesítésével elégtésék ki.”⁴⁵ Március 4-én, mikor még mindig késett az intézkedés, Negri megjegyzi: „Növekszik az udvar gyanúja, látván, hogy a mainzi fejedelem enyire melegen támogatja az ügyet.”⁴⁶ Ugyanezt fejt ki összegzőképpen, nem sokkal a kongresszus feloszlása előtt: „Mínél inkább sürgőldöttek itt Mainz választója és más fejedelmek Zrínyi Péter gróf kielégítése érdekében, annál magasabbra csapott a féltékeny gyanakvás az udvarban, amely mindig a következő politikai megfontolást tartotta szem előtt: mivel bátyja Horvátország főparancsnoka, nem helyénvaló Károlyváros kapitányosságát fivérének adni, nehogy túlzottan megnövekedjék erejük és befolyásuk azon a vidéken.”⁴⁷

A Habsburg-diplomácia veszélyérzete jól működött. Zrínyi Péter nagyhatalmú támogatója, a török elleni támadó háború elkötelezett híve, János Fülöp mainzi választófejedelem egyúttal Lipót császár legveszélyesebb ellenlábasa volt a birodalmi gyűlésben. A német államok franciabarát szövetségének, a Rajnai Ligának vezetőjeként évek óta a Habsburg-hatalom visszaszorítására törekedett; a törökellenes koalíció leple alatt valójában a nyugat-európai politikai erőviszonyok átrendezésén, a francia hegemonia kiterjesztésén munkálkodott. Céljairól sokat elárul Negri március 4-i jelentése. A császári kihallgatásra várakozó diplomatát Firtembergh báró, János Fülöp tanácsosa egy félreeső sarokba vonja, s ott ismerteti megbízójának szándékát: a fejedelem, a kedvező konjunktúrára tekintettel, európai törökellenes ligát igyekszik összekovácsolni, amelyben szívesen látná a Köztársaságot, továbbá „bízik benne: lépésről lépésre elérheti, hogy a francia király is nyílt háborút viseljen az Oszmán Birodalom ellen.” Itt az ideje a liga megalakításának, mégpedig „világos leszövegzésével, hogy béke csakis a felek előzetes tanácskozása és beleegyezése mellett köthető.”⁴⁸

János Fülöp, e koncepció jegyében, a Zrínyieket természetes szövetségeseinek tekinthette, hiszen ha katonai elképzeléseik valóra válnak, valamint ha a tervezett háborúba Velence és a német birodalom mellett a Napkirály is nyíltan (nem csupán mint a Rajnai Liga tagja) bekapcsolódik, Bécsnek még a török kiűzése esetén is jelentős politikai súlyvesztéssel kellene számolnia, azontúl hogy az idegen (például francia) haderők jelenlétét az országban minden bizonnyal megpróbálná kihasználni az udvarral elégedetlen magyar nemesség.

Erre a lehetőségre nézve a Zrínyi testvérek és a francia vezetés közötti kapcsolatfelvétel már ismert momentumait egy újjal gyarapíthatjuk a velencei követjelentések alapján. A szakirodalom eddig úgy tudta, XIV. Lajos 1664 márciusában tekintélyes összegű *penzsegélyt* juttatott Zrínyi Miklósnak.⁴⁹ Antonio Negri azonban április 22-én így ír a szenátusnak: „Zrínyi Péter [...] elmondott nekem egy fontos részletet. Ófelsége a francia király írt velencei követének, Besiéres püspökének, hogy beszéljen Mora kereskedővel, Zrínyi Miklós gróf ottani ügynökével, s ajánljon fel neki tízezer embert, akiket oda küld és akkor, ahogyan megegyeznek, s akik az ő parancsnoksága alatt a király költségén fognak

⁴⁵ NEGRI, n. 11, 1664. február 26.

⁴⁶ NEGRI, n. 12, 1664. március 4.

⁴⁷ NEGRI, n. 26, 1664. április 22.

⁴⁸ NEGRI, n. 12, 1664. március 4. A titkos tárgyalások még hosszan folytatódnak, ismertetésükre itt nincs mód; a Szenátus végül nem jut megállapodásra a Ligával.

⁴⁹ Az eddig ismert tények legalaposabb összefoglalása: HÉJJAS, 1987–88.

harcolni. Miután Mora írt a nevezett Miklós grófnak, az megbízta itt tartózkodó öccsét, hozza az udvar tudomására a dolgot, hogy kimutassák köteles engedelmességüket, amit az meg is tett. Az ajánlat alaposan elámitotta és felkavarta a kedélyeket, mivel egyre csak növekszik a sok lovag száma, akik saját költségükön, egyesek egész csapattal érkeznek, hogy önkéntesként szolgáljanak a jelen háborúban.”⁵⁰ Könnyen gyanakodhatnánk Zrínyi Péter nagyzolására, ha az említett velencei újság másfél héttel később, regensburgi hírei között meg nem erősítené az információt (még pontosít is rajta): a regensburgi küldöttek „bizottságot menesztettek, hogy tárgyaljanak Zrínyi Miklós gróffal a hateraz emberről, akit a legkeresztényibb király szándékozik küldeni segítségére, azon a másik egységen felül, amelyet a Rajnai Liga rendelkezésére bocsátott.”⁵¹ Az anyagi hozzájárulás után ez a terv tehát immár a Zrínyiek mozgalmának konkrét katonai támogatását irányozza elő. (Nyugodtan beszélhetünk mozgalomról, hiszen közismert, hogy Frangepán, Esterházy, Batthyány és a többiek mellett maga Wesselényi nádor is összehangolta diplomáciai lépéseit a horvát bánnal; megbízottja, Bory Mihály több ízben megfordult Regensburgban, és tárgyalt János Fülöppel.)⁵²

A felsorolt koordináták ismeretében (a téli hadjárat körüli hírverés, Kanizsa és Károlyváros ügye, velencei és francia orientáció, a Rajnai Ligához fűződő kapcsolatok, János Fülöp és Lipót rivalizálása, a fővezér kinevezését és a katonai segélynyújtás módjait illető regensburgi kötelhúzás, a Habsburg-kormányzat jogos gyanakvása a magyarok és XIV. Lajos szándékaira) most már lehetőségünk nyílik rá, hogy tovább kutakodjunk Zrínyi Péter írásában, s meg is találjuk benne azt a két alapvető jelentőségű iratot, amelyeket az eddigi kutatás jöllehet feltárt, de tévesen határozta meg keletkezésük időpontját, és kézenfekvő, ám vitatható módon tulajdonította őket Zrínyi Miklósnak.

Az egyik dokumentumot Csapodi Csaba adta ki Giovanni Sagredo, Velence bécsi követének hagyatékából. A Lipót császárhoz szóló felterjesztést tartalmi indokok alapján 1663 tavaszára keltezte, és egyértelműen Zrínyi Miklós művei közé sorolta, holott a másolat fölött mindössze ennyi olvasható: „Lettera del Conte di Sdrin.”⁵³ A „horvát nemzet” nevében fogalmazott rövid levél azonnali katonai segítséget sürget Horvátország számára; kiemeli Károlyváros gyengeségét és rossz igazgatását – befejezésül pedig a német-római birodalom császárával és a magyar királlyal szemben igen szokatlan, szinte fenyegető hangot üt meg: „Ám ha esetleg úgy látjuk, hogy panaszaink és kéréseink hatástalannak bizonyulnak ebben a legsürgetőbb szükségben, s hogy a dolgok mind maradnak a rendszerintú rendtelenségben és romlásban, s ha végül nem látunk valamely határozott és azonnali intézkedést, úgy jó előre térdenállva könyörgünk Felsőged kegyéért: a méltatlankodás jele nélkül, jóságosan engedje meg nekünk, hogy megvédehessük javainkat, melyek ki vannak szolgáltatva az ellenség barbárságának, s hogy nyugodtan és bizalommal próbálhassunk szerencsét másoknál, nehogy előbb vagy utóbb mi magunk is, feleségeinkkel, gyermekeinkkel és szerencsétlen sarjainkkal együtt a végsőkéig kisémmizve, koldus szegénységben legyünk kénytelenek tengetni életünket.”⁵⁴ A célzás szándékosan homályos: vonatkozhat a törökkel való kiegyezésre, de utalhat arra is – és ettől félhetett igazán Lipót császár – , hogy ha a Habsburgok nem segítenek, Zrínyiek egy másik európai monarchánál „kísértik meg a szerencsét”.

A beadvány természetesen nem 1663 tavaszán, hanem 1664 telén íródott. Azt is tudjuk, hogy pontosan mikor: másolatát Antonio Negri mellékelte február 26-i jelentéséhez; Sagredonak is nyilván ő továbbította, hiszen diplomáciai beosztása szerint közvetlen fe-

⁵⁰ NEGRI, n. 26, 1664. április 22.

⁵¹ A május 3-i hír: i. h. cod. 742. 31r.

⁵² R. VÁRKONYI, 1978. Bory Mihály február eleji útjáról NEGRI, n. 8, 1664. február 12. is említést tesz.

⁵³ CSAPODI Csaba, *Kiadatlan Zrínyi-levelek*. II. ITK 1962. 748–750.

⁵⁴ A részletet saját fordításomban adom. Csapodi Csaba szép és korhű magyartítása ugyanis éppen a legkritikusabb ponton hibázik: „tentare una fortuna [...] appresso altri” – „megpróbálhassuk a sorsot [...] úgy mint mások.”

lettese az ekkor Linzben tartózkodó velencei követ volt, folyamatosan levelezett vele, s egyéb ügyekben is az ő instrukcióihoz igazodva járt el Regensburgban.⁵⁵ Magában a jelentésben Negri a következőképpen kommentálja az iratot: „Miután Zrínyi és Frangepán grófok az utóbbi napokat eredmény nélkül töltötték el, s már azt hitték, elbocsátják őket, kihallgatást kaptak, hogy adják elő kéréseiket. Am tekintve, hogy azokat rögtön érkezésük után állították össze, úgy döntöttek, folyamodványt nyújtanak át Őfelségének, amely – mint Méltóságok láthatják a másolatból – rendkívül fontos, nyílt hangvétele miatt.”⁵⁶

Ebből nem csupán az derül ki, hogy a Zrínyi Miklósnak tulajdonított felterjesztés valódi szerzői Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc voltak, hanem az is, hogy létezik egy másik, hasonló tárgyú, de legalább két héttel korábban készült irat is, amelyet a két küldött át akart adni az uralkodónak. Ezt sem kell sokáig keresgelnünk. A *La verità Consigliera del Conte Nicolò di Sadrino sopra gl' emergenti della presente guerra Fra Sacra Maestà Cesarea et il Gran Turco* című szöveget már 1980-ban publikálta Nagy László, de érdemi elemzés tárgyává azóta sem tette senki.⁵⁷ Holott a hosszú memorandum valóságos diplomáciai remekmű; szerzője minden lehetséges érvet felvonultat a támadó háború szükségszerűsége mellett és a Habsburg udvar félelmeinek eloszlátása érdekében.

Zrínyi Miklós ezúttal politikusként, mint bizalmas tanácsadó fordul a császárhoz. Felmelegíti saját, az 1663-i őszi s az 1664-i téli hadjáratban szerzett érdemeit, és az ezzel elért kedvező katonai helyzetet, a „konjunktúrát”. Figyelmeztet a nagyvezér újabb készülődésére, s további időhúzás helyett azonnali intézkedéseket követel a nehezen mozduló birodalmi gyűléstől. A török támadás fő csapásiránya szerinte Horvátország, azon belül is „az ellenséges sereg legjobb hadteste Csáktornya irányába nyomul előre, mely már régóta a törökök pusztító haragjának célpontjával rendeltetett.” Nagy hangsúllyal említi, hogy „a kitűnő tanácsos Auerspergh gróf rossz kormányzónak bizonyult [...], mivel érzéketlenül hagyta tönkremenni Károlyvárost”, amely „nemcsak e tartományok, hanem Olaszország kapuja is”. Javasolja sürgős leváltását, s félreérthetetlenül céloz rá: saját fivérért szeretné a helyén látni. „Azért, hogy Felsőged minden részletről pontos tájékoztatást nyerjen, s azért, hogy méltóztassék szorgalmazni e tartomány számára az esedezett pénz-, kenyér- és fegyverbeli, valamint katonai segítséget, megbízom ilyen feladattal Péter fivérem ékesszólását, ki olyannyira elkötelezett a folyó események irányításában. Ha Felsőged hasznosnak véli támogatni őt, ezen erődítmények igazgatását és a végek vezetését, bizom abban, hogy a zűrzavaros állapotok a legrövidebb időn belül jobb irányt vesznek...”

A károlyvárosi kapitányság kérdését azonnal összekapcsolja Kanizsa ostromának terével, s a lehetséges vádaknak elébevágva, igyekszik kifogni a szelet politikai ellenfelei vitorlájából. „Nem hiányoznak majd a körmönfont és szenvedélyes szófiabeszédek, melyek politikai érvek formájában összeesküsznek annak fáradozásai ellen, ki Felsőged dicsőségéért verítéket s vért hullat, rábeszélve Felsőged Tanácsát, hogy ne halmozza el annyi kegyvel a Zrínyi-fivéreket, mintha a nagyravagyás bűne lenne olyan feladatokért esedezni, melyek kikerülhetetlen gondokat és fáradságosan elkerülendő romlásokat hozdoznak magukban. A magyar hadak parancsnokságát, mivel Felsőged engem megjutalmazott, lankadatlan igyekezettel gyakorlom Felsőged legjobb szolgálatára, nem pedig (mint mondják) házaméra vagy saját személyemére [...]”

Ez utóbbi kitétel legalábbis problematikus: tudjuk, hogy Lipót 1664. január 18-i rendelethez kivette Zrínyi kezéből a magyar hadak parancsnokságát. Am a kiélezett helyzetben, a téli hadjárat sikere után, úgy tűnik a bán megtehető, hogy nem vesz tudomást a döntésről – hasonlóképpen a nádorhoz, aki szintén „megfeledkezik” az utasítás végrehajtásáról.⁵⁸

⁵⁵ „Megbízva tehát azzal, hogy a kiváló követ Sagredo úr bölcs irányítását kövessem [...] pontosan engedelmeskedni fogok utasításainak.” (NEGRI, n. 1, 1664. január 2.)

⁵⁶ NEGRI, n. 11, 1664. február 26.

⁵⁷ SZELESTEI N. László, *Zrínyi Miklós tanácsai a császárnak 1664 tavaszán*. ItK 1980. 185–198. A következő idézeteket végig PINTÉR Judit itt olvasható fordításában közlöm.

⁵⁸ R. VÁRKONYI, 1978. 217.

Ezután tér át Zrínyi a legkényesebb témára, a keresztény sereg fővezérének kérdésére. Érvelésének felépítése logikus és meggyőző. Tétele a következő: a kiválasztandó személynek katolikusnak kell lennie; legyen elég erős és tekintélyes ahhoz, hogy a fejedelmek elfogadják maguk fölött valóknak; ne legyen annyira erős és tekintélyes, hogy veszélyeztesse a Habsburgok vezető szerepét a vállalkozásban. Nézzük a szóba jöhető lehetőségeket! A salzburgi hercegek, Badeni Lipót vagy Spaar gróf — „bármennyire kiváló értékkel bírnak is” — nem rendelkeznek a tisztség betöltéséhez szükséges hatalommal. Turenne marsall — jóllehet kitértő hadvezér — mégiscsak XIV. Lajos embere, ezért utasították el már korábban jelölését (igaz, Lipót gyanújának mérséklésére itt hozzáfűz Zrínyi egy enyhítő politikai érvet: „Ne higgye hát el senkinek Felsőged, hogy megvalósítható, mit azon furiangosok mormolnak fogaik közt, kik saját meglegedésük elérése érdekében úgy kacérkodnak Franciaországgal, mintha cselekedeteik burkolt szándéka a fenyegetőzés lenne [...] a német hatalmak kabinetei semmiféle végzetttől nem félnek jobban, mint Lajos király mértéktelen sikerétől, s inkább alávetik magukat bármely kemény határozatnak, hogysem nyakukat a francia fennhatóság igájába hajtsák.”) Aki pedig semmilyen körülmények között sem lehet fővezér, az brandenburgi Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem: tekintélyes államférfi és tapasztalt katona, de éppen ezért rendkívül veszélyes is a Habsburg hegemoniára, s lévén protestáns, megoszthatná a birodalom kisebb fejedelmeit; Zrínyi nem átalja a saját császárárt rettegésben tartó Wallensteinhez hasonlítani. Mi tehát az egyetlen lehetséges következtetés? „Nagy Sándor óta nem kétséges, hogy a bonyodalmas nehézségek gordiuszi csomóját úgy kellene megoldani, hogy Felsőged saját személyében biztosítsa a Birodalom fővezérségét, s híres elődei példájával hadba menjen.”

Szép és nemes elképzelés. A szerző mögöttes szándékai azonban legalább olyan koherens rendszert alkotnak, mint az iménti gondolatsor. Zrínyi azért akarja jelentéktelennek feltüntetni a XIV. Lajos (valamint János Fülöp, János György szász és Ferdinánd Mária bajor választó) részéről várható veszélyeket, mert tudatában van: az udvar sejtí, hogy éppen az ő támogatásuktól reméli saját tervei valóra váltását. (Ne feledjük: Zrínyi Péter János Fülöp melletti állandó tárgyalópartnere Regensburgban Szászország fejedelme,⁵⁹ s valószínűleg ugyancsak az ő keze van benne, hogy Ferdinánd Mária udvari teológusa két év múlva Mauritio Nitri álnevén megírja említett Zrínyi-párti propaganda-művét az 1663–64-i háború történetéről).⁶⁰ Azért tiltakozik kézzel-lábbal — a Habsburg ház érdekeire hivatkozva! — a brandenburgi kinevezése ellen, mert az nem csak jóakarója, János Fülöp érdekeit, hanem saját ambícióit is keresztelné: Frigyes Vilmos már hosszú évek óta a memorandumban célzatosan meg sem említett Montecuccoli barátja és befolyásos támogatója.⁶¹ S végül azért érvel Lipót császár személyes fővezérése mellett, mert a korábban ismertetett feltételek (a károlyvárosi kapitányság megszerzése és a délvidéki hadszíntér megnyitása) esetén ez a megoldás nyújtaná a legkedvezőbb lehetőséget arra, hogy a tényleges katonai irányítást saját kezébe összpontosítsa.

A memorandum, közvetlen politikai vetületén túl mint propagandatermék, hatásos röpirat is jelentős alkotás. Valóságos gyűjtőhelye a török elleni támadó háborút sürgető korábbi publicisztika érveinek és toposzainak. Az oszmán hatalmat gyökerestől kell kirtani, nem elég a pusztá védekezés ellene, hiszen olyan mint Anteusz: „mindannyiszor visszanyeri erejét, mikor lábával a földet érinti [...] , mindig győz, hacsak nem marad legyőzött”. A „szomszédban Ucalegon háza ég” — az európai uralkodók határozatlansága, széthúzása pedig csak növeli a veszélyt; meg kell vallani: „Turcas nostra ignavia esse magnos: nostra discordia formidabiles”.⁶² Fabius Cunctator (a korabeli publicisztika

⁵⁹ Zrínyi még egy hosszabb utazásra is elkíséri a szász választót, majd visszatér Regensburgba, vö. NÉGRJ, n. 26, 1664. április 22.; n. 29, 1664. április 29.

⁶⁰ Mauritio Nitri (vö. 20. jegyzet) és Giuseppe Maria Maraviglia, a bajor fejedelem udvari teológusa, a későbbi novarai püspök azonosításáról l. *Hírnagyó láncszemek...*, id. kézirat.

⁶¹ Montecuccoli és Frigyes Vilmos kapcsolatáról l. MARTELLI, 1990. 911–930.

⁶² „A törököt a mi restiségünk teszi nagygyá, a mi széthúzásunk félelmetessé.”

kontextusában Montecuccoli)⁶³ megfontoltsága helyett Marcellus bátor fellépésére volna szükség a szorító helyzetben. Felbukkan természetesen (akár az *Afiumban*)⁶⁴ Croesus király néma fia, ki a veszedelem láttán felkiált, éppúgy mint a szigetvári Zrínyi — de legalább ennyire jellemző, hogy a dicső hagyományokra és a keresztény szolidaritásra építő propagandaszólamokat végig megtámogatja a szerző az aktuális gazdasági és államérdekekre való hivatkozással: „Ha az a tűzvész, mely Magyarországon égve füsttel borítja el Németországot, és könnybe lábasztja Olaszország szomszédainak szemét, túlságosan távoli, lebecsülendő és elhanyagolható szikrának tűnne Franciaország, Anglia és Hollandia messzelátója számára, vessék az Isten szerelmére tekintetüket a Földközi-tenger vidékére, s mondják meg nekem, mit jelent a fegyvereknek az a hatalmas tömege, amely hetvennél több kalóz hadihajóval pusztítja ezeket a tengereket? Törökök ők, vagy tán nem azok? [...] De ha az újkori uralkodók szívében nem él a közönséges dicsőség nemes szomja, lakozzék benne legalább saját megőrzésüknek bölcsesség-sugallta óhaja. És ha meg akarják menteni az életüket, igyekezzenek összefogni, s azt mondom, hogy minél előbb egyesüljenek, mert a közös ellenség — ha szétszóródva találja — egyenként semmisíti meg őket.”

A memorandum keletkezési időpontját kiadója véleményétől eltérően⁶⁵ 1664 februárjára, a téli hadjárat befejezésének napjaira kell helyeznünk (április végén vagy május elején már nem lett volna értelme Kanizsa ostromáért folyamodni, hiszen a tervet már márciusban jóváhagyta a császár). Provenienciáját illetően egyetérthetünk Nagy Lászlóval, annak a halvány gyanúknak fenntartása mellett, hogy a végső szövegváltozat kialakításában talán szerepe lehetett Zrínyi Péternek is (a mélylélektani elszóláson túl — Szigetvárból itt egy Péter nevű dédapa rohan ki, feleségével az oldalán! — e feltevés mellett szólna a regensburgi diplomácia útvesztőjének alapos ismerete, a naprakész tájékozottság az egymást keresztező érdekek bonyolult szövevényében — ehhez *jelen kellett lenni* a helyszínen). Akárhogy is legyen, annyi bizonyosnak tűnik: az iratot Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc forgalmazták Regensburgban, a szűkebb döntéshozó körök, illetve az ott időző küldöttek befolyásolásának szándékával.⁶⁶

Az elért eredmény persze nem felelt meg a Zrínyiek várakozásainak. Montecuccoli kinevezését ugyan — egyelőre — sikerült megakadályozni; ám az így született kompromisszumos megoldás (a császári, a magyar, a birodalmi és a francia csapatok külön-külön parancsnokság alá kerültek) lehetetlenné tette az összehangolt hadmozdulatokat;⁶⁷ Kanizsa ostromának vontatott előkészítésével pedig annyi időt vesztek, hogy a téli hadjáratlal szerzett lépéselőny lassan semmivé foszlott.⁶⁸ Mire április végén megkezdődött az ostrom, gyakorlatilag reménytelenné is vált sikeres befejezése: a nagyvezér már építtette az új észéki hidat, s május közepén több tízezres seregével megindult a vár felmentésére. A helyzet alakulását jól tükrözik Zrínyi Miklós alább következő, Lipót császárhoz írott le-

⁶³ A Montecuccoli sugalmazta röpirat, a *Lucerna di Cesare* (1664) ugyanezzel a toposszal szólja le Zrínyit: „[...] amint egy közkatonában dicséretes a bátorság és rettenthetlenség, úgy a hadvezérekben a bölcsesség és a tapasztalat a csodálatra méltó; oly időket élünk, mikor nincs szükség Marcellusra.” (Cortona, Biblioteca del Comune e dell’ Accademia Etrusca, ms 243[332],267^v). S az sem véletlen, hogy a szentgotthárdi győzelem után a Montecuccolit dicsőítő röpiratíró már éppen azzal vág vissza a korábbi vádakra: hőseben mindkét jellemvonás, a megfontoltság és a kockázatvállalás egyesült, vö. Eberhard WESSENBERG, *Fabio-Marcellus in [...] Raymundo Montecuccoli delineatus*. Mechliniae, 1665.

⁶⁴ Zrínyi Miklós prózai művei. Id. kiad. 209.

⁶⁵ SZELESTEI N., 1980. 186.

⁶⁶ Legalábbis erre utal lelőhelye: az irat egy politikai röpiratokat (pl. az idézett *Lucernát*) tartalmazó gyűjteményből került elő, a kortársak tehát idesorolták, s analóg esetek tanúsága szerint végig kellett járnia a megelőző fázisokat is.

⁶⁷ *Magyarország története 1526–1686*. III/2. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., 1985. 1128.

⁶⁸ PERJÉS, 1989. 75–77.

velei (a pontosság kedvéért: három kivonat Negri anyagából és egy teljes levél a velencei nyomtatott *avisiból*).

„Sono qui venute lettere del Co: Nicolo di Sdrin con aviso, com' egli si dovesse portare all' assedio di Canissa, la quale come scrive patisca molto de' viveri, seben Turchi si univano in grosso numero a Buda, e Zigeth per soccorrerla [...] Si lamenta Sdrin, che le genti dell' Imperatore promesse non gli fossero ancora arrivate, et che quelle della Lega ricusassero di marciare, et si è per questo applicato il pensiero a far partir subito per le Porte il Co: General d' Olac, havendo in un giorno ottenute alcune sodisfazioni, che non ha potuto havere in quasi due mesi, che si trova alla Corte.”⁶⁹

[Levelek érkeztek ide Zrínyi Miklós gróftól azzal a hírrel, hogy el kell indulnia Kanizsa ostromára, amely – mint írja – sokat szenved az élelem hiányától, jöllehet Budán és Szigetvárott nagy számú török felmentőssereg gyülekezett össze [...] Zrínyi panaszkodik, hogy az ígért császári haderő még nem érkezett meg, s hogy a Liga csapatai nem hajlandók mozdulni; ezért arra a gondolatra jutott, hogy útnak indíttatja gróf Hohenlohe generálist, aki egy nap alatt olyan elégtételt kapott, amelyet közel két hónapja nem tudott elérni, mióta az Udvarnál tartózkodik.]

„Il secondo [corriere] del Co: Nicolo di Sdrin con lettere all' Imperatore et al fratello qui, con aviso, che havendo tardata la sua comparsa sotto Canissa per aspettar le genti Imperiali promesse, rittornati a' dietro gl' Ungheri per non veder le medesime unite seco, e strangolato in questo tra tempo da Turchi il Bassà della Piazza, col quale haveva intelligenza, si era risolto di ritornare abbandonando l' impresa.”⁷⁰

[A második [futár] Zrínyi Miklós gróftól hozott leveleket a császárnak és itt tartózkodó fivérének azzal a hírrel, hogy miután késett a Kanizsa alatti megjelenéssel, mert várta az ígért birodalmi csapatokat; miután a magyarok, akik hiába várták, hogy egyesülhessenek velük, hazatértek; s miután időközben az erőd parancsnokát, akivel kapcsolatban állt, megfojtották a törökök – úgy döntött elvonul és felhagy a vállalkozással.]

„Scrive però il Conte Nicolo di Sdrin li seguenti particolari. Che due mesi fa, sapendo lui, che Turchi patiscano notabilmente de viveri, e che non potevano loro per esser li Bassà lontani uno dall' altro, et con poche militie introdurvi soccorsi; Che la stagione era così sutta per andar sicuramente fin sotto la Muraglia con gl' assalti, et con li fuochi artificiat; haveva proposto il suo acquisto, et la buona riuscita; Che Sua Maesta però gli haveva ordinato di tentare l' impresa, con prometterle di far marchiar le genti della Lega, et buona parte di quelle di Montecuccoli e de gl' Ungheri, ma che al tempo da lui stabilito non vedute queste, e mancategli le prime, havendo ricusati di marciare senza il Generale d' Olac, che si ritrovava qui alla Corte, et così dilungatosi l' effetto, introdotto da Truchi qualche soccorso nella Piazza, uniti li Bassà vicini con forze abbondanti per oppondersi al tentativo; innondate quelle Paludi per le gran piogge cadute; et in somma mutate le circostanze, et la buona congiuntura, stimava hora molto difficile il tentativo, et pericoloso insieme, perché portandosi lui con tutte le forze a Canissa, restavano il suo forte, e Stati sprovveduti; onde l' inimico radunato in grosso numero in Bossina poteva improvvisamente andarvi sopra, e tentasi altri posti, e passi con gran danno della Cristianità; e che rappresentava questi particolari per suo scarico, caso insorgesse qualche sinistro accidente, che Dio non voglia...”⁷¹

[Zrínyi Miklós gróf pedig a következőket írja. Két hónappal ezelőtt annak tudatában javasolta Kanizsa sikerrel kecsegtető elfoglalását, hogy a törökök súlyosan szenvednek az élelem hiányától, a basák kevés katonasággal rendelkeznek és messze vannak egymástól, így nem tudnak segítséget bejuttatni, s a száraz évszakot kihasználva, rohammal és tü-

⁶⁹ NEGRI, n. 25, 1664. április 15.

⁷⁰ NEGRI, n. 25 (a fenti jelentés utóiratában). Valószínűleg erre a két üzenetre céloz Zrínyi Eszterházy Pálhoz írott április 11-i levelében: „[...] íme mast az két copiából mindeneket bővebben megért Kegyelmed, várom az úfölsége ezekre való választytát óránként.” *Zrínyi Miklós összes művei*. II. *Levelek*. Id. kiad. 352. (299. sz.)

⁷¹ NEGRI, n. 29, 1664. április 29.

zérsegi tűzzel egészen a falak alá el lehetett volna hatolni. Ófelsége ezért elrendelte neki, hogy kísérelje meg a vállalkozást, s megígérte, hogy odavezényli a Liga seregét, valamint Montecuccoli és a magyarok csapatainak jórészét; ám az általa meghatározott időre az utóbbiak nem jelentek meg, s távolmaradtak az előbbieket is, megtagadván, hogy az Udvarnál tartózkodó Hohenlohe generális nélkül vonuljanak fel. S miután a végrehajtás ennyire elhúzódtott, a törökök segítséget juttattak be a várba, a basák bőséges erőt vontak össze, hogy ellenálljanak az ostromnak, és a leesett nagy esők következtében megáradtak a mocsarak, egyszóval megváltoztak a körülmények és a jó konjunktúra, most úgy véli, igen nehéz, egyszersmind veszélyes megkísérelni az ostromot, mert ha ő minden erejével Kanizsa alá megy, birtokai és vára [Új-Zrinyivár] védtelenül maradnának, így a Boszniában nagy számban összegyűlt ellenség hirtelen föl tudna vonulni oda, s más helyek elfoglalásával és egyéb lépésekkel is próbálkozhatna a kereszténység nagy kárára. Mindezeket a maga igazolására adja elő, ha véletlenül valami balszerencse érné, amitől Isten mentsen.]

„*Sacra Cesarea Maesta.* Per obbedire a cenni della M. V. posi l' assedio a Canisa a' 28 dello scorso mese, ma con tali debolezze, e mancamenti, che stimerei dal Mondo esser tenuto piu temerario, che Soldato, quand' io non sapessi, che Dio benedetto, e la giustizia della causa posson fare intraprender cose maggiori. Incontrai difficultà in dispor l' Armi Ausiliarie dell' Imperio in un attacco separato dall' Armata di V. M., ma pure alle fine indussi que' Comandanti ad eseguire i miei pensieri. Ci avanzammo dunque al primo del corrente mese a gli approcci, e lavororno felicemente in uno gli Ungheri volontari, nell' altro gli Alemanni, con morte però di qualche numero, non cessando i Turchi giorno, e notte di cannonate, però con tiri fiacchi, e palle di pietra; e di qui argomentammo, che i comandanti nemici riserbassero il piombo all' ultimo sforzo degli assalti. Cominciosi il di 3. a far giuocar le bombe, e granate, quali per esser state fabbricate da un cattivo Artefice, non operorno niente, facendo il loro effetto nell' aria. Il Sig: Co: di Ollach impaziente della dimora cerco generosamente avanzarsi con le batterie; ed il Sig: Co: Strozzi non manco d' incontrare ogni pericolo per superar la controscarpa. In tanto giunse avviso al campo delle nostre spie, che i Turchi ammassatisi in buon numero verso Sigeth volean tentare d' introdurre in Canisa il soccorso; onde il Sig: Co: d' Ollach, come di Quartiere in quella parte, lasciati li ordini opportuni, si spinse con 3 m. de' suoi per incontrare i nemici, e combatterli, ma scoperti da lunghi, e consideratili di numero tre volte maggiore dell' avvisatili, fece subito me chiamare al soccorso, che accorsovi con 5 m. Cavalli di V. M. ruppi i nemici, e conquistai il bottino. La mattina de' 6. s' alzò una batteria Reale, e riuscì felicemente imboccar quella de Nemico, e così penetro il Co: Strozzi nel fosso, resosi padrone di un Baluardo. Feci il di 7. far la chiamata, ma ebbi per risposta volere i Nemici difendersi fino all' ultimo sangue. Il di 8. dunque alzate due altre batterie feci tra giorno e notte tirarvi più di 300 cannonate, mentre in tanto i Conti Strozzi et Ollach con l' aiuto delle tavole superata la palude e la fossa, profondo d' una picca, e mezzo d' acqua, si resero non senza gran pericolo delle lor vite, gloriosamente padroni della vecchia Città. Ci andiamo adesso disponendo alle batterie della Cittadella, e benché i Nemici facciano ogni sforzo per la difesa, speriamo nondimeno, che in breve V. M. Ces. ne sentirà la caduta. L' Armata nostra consiste ora in 30 m. combattenti, dai valor de' quali può V. M. promettersi ogn' altro acquisto. E qui supplicandola di assistermi quotidianamente co' soccorsi, si ricorda di V. M. Ces. umilissimo e fedelissimo Servitore e Vasallo Nicolò Co: di Sdrino. Dal Campo sotto Canisa, 9. Maggio 1664.”⁷²

⁷² A velencei *avvisi* 1664. május 24-én közli a levelet, i. h. cod. 742. 40v. A benne szereplő adatok összevetése más forrásokkal a hadtörténeti kutatás feladata lesz. Arra azonban már most sem árt figyelmeztetni: az eddigi rekonstrukciók alapforrása, Zrinyi júliusi memoranduma Lipót császárhoz maga is apológia, amely érthető okokból igyekszik az ostrommal kapcsolatos nehézségeket minél inkább felnagyítani. (A legszembetűnőbb „pontatlanság”, a harmincezer harcos emlegetése például, szemben a memorandumban jelzett tízezer ötszázal, nem biztos, hogy annyira valótlan adat: a Linzből tudósító Sagredo is huszonzhétezerrel ír a Szenátusnak, i. h. n. IV/493, 1664. május 6.)

[*Szent Császári Felség!* Felséged utasításainak engedelmességgel a múlt hónap 28-án vettem ostrom alá Kanizsát, ám oly erőteljesen és oly nagy hiányosságokkal, hogy úgy vélhetném, a világ szemében inkább hazárdjátékosnak tűnök mint katonának, ha nem tudnám, hogy a szent Úristen és az igaz ügy nagyobb dolgok felvállalására is kényszeríthetnek. Nehézségekbe ütköztem abban, hogy a birodalmi segélycsapatokat egy Felséged seregétől elkülönített harcállápontra osszam be, de végül rávettem parancsnokaikat, hogy az én elképzeléseimet kövessék. Folyó hó elsején tehát előrenyomultunk az árkokig; az egyikben a magyar önkéntesek, a másikban a németek működtek sikerrel, igaz volt némi veszteségünk, minthogy a törökök éjjel-nappal szünet nélkül ágyúztak, azonban csak rövid lőtávokra és kőgolyókkal — ebből arra következtettünk, hogy az ellenséges parancsnokok a végső rohamok erőpróbájára tartogatják az ölmot. A harmadik napon megkezdtem a bombák és gránátok bevetését, amelyek, mivel rossz mester fabrikálta őket, nem használtak semmit, a levegőben robbantak fel. Hoherlohe gróf úr, türelmét veszítve a késlekedéstől, megpróbált vitézül előrehatolni az ostromútegekkel, Strozzi gróf úr pedig semmilyen veszélyt nem került ki a külső árok elfoglalása érdekében. Időközben jelentés érkezett a táborba kémeinktől, hogy a Szigetvár környékén nagy számban összegyűlekezett törökök segítséget akarnak bejuttatni Kanizsára. Erre fel Hoherlohe gróf úr, aki az arrafelé eső részen táborozott, megfélekedve a szükséges óvintézkedésekről, háromezer emberével nekivágott, hogy találkozzon és megütközzön az ellenséggel. Amikor messziről meglátta őket, és úgy ítélte, háromszor annyian vannak, mint amennyiről jelentést kapott, azonnal segítségül hívatott engem, aki Felséged ötezer lovasával odasietve szétvertem az ellenséget, és megszereztem a zsákmányt. 6-án reggel elkészült egy óriássánc, majd sikerült szerencsésen eltalálnom az ellenség hasonló üteget, így Strozzi gróf behatolt az árokba, s birtokába kerítette az egyik bástyát. 7-én megtéttem a felhívást, de az ellenség azt válaszolta, utolsó csepp véréig akar védekezni. 8-án tehát, felállítva két további üteget, nappal és az éjszaka folyamán több mint háromszáz lövést adattam le, miközben Strozzi és Hoherlohe grófok, térkép segítségével átkelve a mocsáron és a másfél kopja mély vízi árkon, életük súlyos kockázatásával dicsőségesen elfoglalták az óvárost. Most a fellegvár ágyúsáncait készülünk megtámadni, s jöhetnek az ellenség minden erőfeszítést elkövet a védekezésre, mindazonáltal reméljük, hogy Császári Felséged rövid időn belül hírért veszi majd a vár elestének. Seregünk jelenleg harmincezer harcosból áll, akiknek vitézségét Felséged a további hódítások zálogának tekintheti. S ezzel, könyörögve, hogy minden nap küldje a segítséget, megemlékezik Felségedről legalázatosabb és leghűségesebb szolgálója és alattvalója Zrínyi Miklós gróf. A Kanizsa alatti táborból, 1664. május 9-én.]

Ez utóbbi levélről már nem tudjuk, Negri vagy valamely más ágens továbbította-e a velencei sajtónak. A császári udvar május elején elhagyta a birodalmi gyűlést, vele együtt ő is Linzbe indult, Giovanni Sagredo mellé. A Zrínyi-levelek és levélkivonatok további szemelgetését, útjuk követését a szélesebb nyilvánosságig most már Sagredo jelentéseinek átfésülésével folytathatnánk — de a végső mérleg ettől már nem változna.

1664 télutóján és tavaszán a Zrínyi-fivérek — szövetkezve az ország többi főmúltóságviselőjével —⁷³ kockázatos terv megvalósításával próbálkoztak. Egy jó másfél évtizede formálódó koncepció jegyében és a hat-hét éven át türelmes aprómunkával kiépített diplomáciai csatornákat felhasználva, egyszerre szorgalmazták a török kiűzését és — a Habsburgok katonai hatalmának, politikai súlyának csökkenése esetén — az ország részleges vagy teljes autonómiájának, az önálló fejlődés lehetőségének megteremtését. Válalkozásukban számoltak a nemzetközi katonai erőviszonyokkal, diplomáciai és propagandaakciókat az európai nagypolitika gépezetének fogaskerekeihez igazították — ám e fogaskerek fel is őrítették őket. A kísérlet elbukott, a károlyvárosi kapitányságot nem sikerült megszerezni, a délvidéki támadás terve összeomlott, Köprülü Ahmed felmentette

⁷³ R. VÁRKONYI Ágnes, *Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen*. Történelmi Szemle, 1984. 341–369; Uő., *A rejtőzködő murányi Vénus*. Bp., 1987.

Kanizsát, elfoglalta Új-Zrinyivárat, Velence és Franciaország kimaradt a koalícióból — a következők pedig ismeretesek.

Zrinyi Péter május elején keserű szájjal, dolgvégezetlenül hagyta el Regensburgot. „Mainz választója megajándékozta egy igen szép gyémánttal [...] s Salzburg érseke is adott neki kanócos puskákat és néhány más fegyvert.”⁷⁴ Ennyi maradt, no meg a velencei követ vigasztaló szép szavai —⁷⁵ ez sem kevés.*

Varga Rózsa

ILLYÉS GYULA ÉS FORBÁTH IMRE LEVELEZÉSE

Forbáth Imre és Illyés Gyula költői pályakezdése a bécsi magyar irodalmi emigráció lapjaiban dokumentálódott. Első publikációik Kassák *Ma* és Barta Sándor *Akaszott ember* illetve az *Ék* c. folyóirataiban jelentek meg.

Forbáth (1898–1967) a magyar irodalom kevésbé ismert alakja. Családjá nyitrai, de apja gazdatisztként több helyen, a múlt század végén a Festetich grófok dunántúli birtokán dolgozott, így Imre fia Böhönyén, Illyés szülőföldje szomszédságában született. Néhány év után azonban a család visszaköltözött a Felvidékre, s így Forbáth Imre iskoláit már ott, a gimnáziumot a nyitrai piaristáknál végezte. 1917-ben hadiérlettségi után a frontra, onnan a nagyszombati kórházba került. 1918-ban a budapesti orvosegyetem medikusaként csatlakozott a Galilei Körhöz, majd a szocialista munkásmozgalomhoz. 1919-ben részt vett a szellemi élet vitáiban Kassák oldalán. A Kommün leverését követően rövid bécsi, bajorországi, berlini tartózkodás után, 1920-tól Prágában folytatta orvosi tanulmányait, ahol — miközben frásait a bécsi magyar szerkesztőségekbe küldözte — ugyan-csak bekapcsolódott a forradalmi ifjúsági mozgalomba és főként az irodalmi-, művészeti avantgárd kávéházakban zajló szellemi életébe. Ismervén Illyés Gyula zsenge ifjúkorának budapesti éveit, 1922-ben Bécsen, Berlinen stb. át Párizsba vezető vándorútját, elmondhatjuk, hogy a két költő — korkülönbségük és egymástól eléggé elűtő egyéniségük ellenére — pályakezdésében és az ahhoz tartozó műveik természetrajzában sok rokon vonást fedezhetünk fel. A költészet iskoláját azonos szellemű műhelyekben kezdték; Bécs, Berlin, Prága, Párizs fiataljainak szellemi élete akkoriban közelebb állt egymáshoz, mint a történelem folyamán talán addig és azóta is bármikor.

Az egy életen át tartó „virtuális” barátság a meg-megújuló levelezésben valóságos, emberi kapcsolattá vált. Számomra legalábbis a levelek ezt dokumentálják.

Nem tudjuk, hogy a húszas évek végén induló levelezést melyikük kezdeményezte. Időrendben az első ismert levél Forbáth Imre válasza Illyésnek feltehetően egy kéziratkérdő levelére. — Forbáth Imre rendkívül hányatott életet élt. Levelezésük első, legintenzívebb szakaszában szinte folyamatosan változtak tartózkodási helyei. Az osztravai letelepedését, családalapítását követő néhány nyugalmas esztendő (1934–1938) után ismét menekülnie kellett, 1939 elején Angliába emigrált. Visszatérése után nem sokkal külföldön vállalt munkát, rá egy-két évre azonban a koncepciós perekkel összefüggésben ismét otthon nél-

⁷⁴ NEGRI, n. 15, 1664. március 11.

⁷⁵ „[Zrinyi és Frangepán]... művel egyetlen kérésük teljesültét sem tudták kieszközölni, nagyon elégedetlenül indultak útnak; én egész idő alatt, míg e városban időztek, folyton látogattam, s a lehetőség szerint vigasztaltam őket, felidézve nekik nagy jelentőségű hódításait és a szenvedést, amelyet sürgető és jeles alkalmakkor okoztak a töröknek, kiváló tetteikkel.” (NEGRI, n. 31, 1664. május 6.)

* Itt köszönöm meg Klaniczay Tibor professzor úrnak a tanulmány elkészítéséhez szükséges velencei és firenzei kutatóútamhoz nyújtott támogatását. A cikkben illusztratív céllal megemlített példák összefüggéseinek részletes elemzését, a vonatkozó szakirodalom kommentárját l. a Zrinyiek propagandájával foglalkozó hosszabb dolgozatomban: *Hiányzó láncszemek a „Zrinyi-kultusz történetéből”* (kézirat, sajtó alatt az „Eötvös Collegium Füzetei” sorozatban).